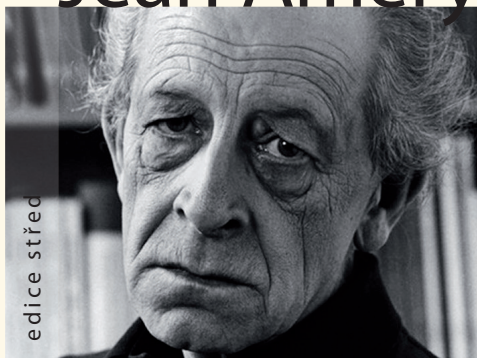

Jean Améry

**Marná léta
učednická**

PROSTOR

EDICE
střed
●

Jean Améry
Marná léta učednická

přeložila Daniela Petříčková

PROSTOR

Originally published under the title
Jean Améry:
Unmeisterliche Wanderjahre

Klett-Cotta
© J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger GmbH,
Stuttgart 1971
Czech edition © PROSTOR, 2013
Translation © Daniela Petříčková, 2013

ISBN 978-80-7260-278-0

Kniha vychází s finanční podporou:

Ministerstva kultury České republiky

a

Nadace Český literární fond

a

Rakouského spolkového ministerstva školství,
umění a kultury
Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur

bm:uk

Obsah

- Předmluva / 7
- I. Počáteční zpěčování / 9
- II. Zdánlivost zdánlivých otázek / 43
- III. Krach / 74
- IV. Starosti s existencí / 107
- V. Výpravy na druhý břeh Rýna / 137
- VI. Struktury / 169

Předmluva

Předkládaná pojednání jsou výsledkem otázek, které kladu sobě samému a které zachycují víc než čtyři desetiletí. Mají autobiografický charakter, ale jsou také obrazem doby. Kdo by ovšem hledal objektivní informace o událostech tvořících pozadí jednoho života, ten by nepochodil, pokud by je očekával od této knihy. Neusiloval jsem o to, abych k četným historickým, zčásti dokonce vynikajícím knihám o duchu a povaze doby, jež mapují stejné období, přidával další. Mluvím o sobě, byť jistě nikoli jen k sobě. Čtyři desetiletí společenských událostí a jejich důsledků, které jsem spoluprožíval, jsou ukázána na osudu jedné osoby. Jako jeden z mnoha jsem zakoušel to, o čem tu referuji: protofašistický iracionalismus meziválečné doby, novopozitivismus let předválečných, časy existencialismu po roce 1945, novou vlnu marxismu i strukturalistickou přísnost. To, že tu nehovoří žádný strůjce duchovního systému, žádný aktér dějinné scény, snad poněkud mé svědectví znehodnocuje, může však v příhodné konstelaci propůjčit mé zprávě jistou typičnost. Tato práce komplementárně doplňuje dva svazky, které jsem uveřejnil již před časem: *Bez viny a bez trestu (Jenseits von Schuld und Sühne)* a *O stárnutí (Über das Altern)*. A stejně jako ony i tato kniha rezignuje

na objektivitu. Spolu s nimi snad vytváří cosi jako životopisný román-esej.

Nicméně se tu nejedná o „báseň a pravdu“, ale především o pravdu, přesněji řečeno o výraz vůle k pravdě. Pokud do rukopisu pronikl románový prvek, je čistě formální. Rozhodnutí nikterak nezastírat subjektivitu mi nedovolilo použít formu klasického eseje, jenž se soustřeďuje výlučně na daný předmět. Já, které se tu snaží sebe sama objasnit, zahrnuje mnohé, co bylo objektivním událostem sice vzdáleno, avšak zároveň je proměnilo a personalizovalo. Také proto jsem se nebránil vynořujícím se reminiscencím a asociacím, pakliže se začaly vtírat do mého svědectví. Nechtěl jsem pominout ani zcela osobní, specificky rozvrstvený svět vzdělanosti: po celé knize jsou rozesety skryté i parafrázované citáty, ba i celé úseky z přečteného, chcete-li plagiáty zrozené z úcty. Není to proto, že bych programově zvolil techniku montáže, ale protože jsem respektoval zákonitosti osobního vyznání.

Tímto svazkem se uzavírá to, co jsem cítil i myslel, že musím a smím říci: totiž jak se to se mnou mělo.

Brusel, leden 1971

Jean Améry

I. Počáteční zpěčování

Zpola bdělý duchovní stav svědka i aktéra trval tak zhruba čtyři desetiletí. Co se jen nezřetelně rýsuje v archeologickém prostoru individuální minulosti kromě toho, to má osobní ráz dětství a raného mládí, příliš omezeného světa, než aby jej bylo třeba připomínat. Byl tu člověk. Byl jsem tu já. Má málo smyslu volit anonymní jazykovou formu tam, kde nakonec stejně nevyhnutelně pronikne forma určitá. Jak to vlastně bylo? Je zjevné, že připomínka prožitého nemůže být totožná s kdysi bezprostředně prožívaným. Avšak právě proto, že tato zjevnost má subjektivně děsivou povahu, jež se projevuje stísněností, vzdycháním a drmoláním jakýchsi formulek - jakpak? bylo to? kde to je? jak nepochopitelné, že se obsahy mé paměti vynořují a současně se mi i vzdalují -, nakonec se básnicky zhmotní ve verších: „Že jsem poutník, / jenž šel touto cestou, / jsou zanikající slova / beze smyslu...“ Wilhelm von Scholz, spisovatel, narozen 1874 a podle příručky z roku 1968 v té době ještě žijící, leč naprosto nevhodný k afirmativní citaci, zvláště poté, co tohoto básníka zparodovaly a zlikvidovaly *Sentence* Roberta Neumanna. Poznání mi málo pomůže. Že jsem poutník, který touto cestou... jdu úporně stále dál a dál, provázen zelenou barvou básnické

antologie, v níž jsem před čtyřiceti lety četl tyto verše i další jména, bože můj, bože, stůj při nás, Agnes Miegelová, Börries von Münchhausen, Gustav Falcke, Martin Greif, Isolde Kurzová. Jména, která už nikdo nezná, zmizela, „zakopej čtyři boty“.¹ Volné asociace. Takhle to nemůže pokračovat, je třeba se sebrat, to je ale příliš těžký úkol, neboť zvuk slov slábně, jejich smysl se vytrácí, vždyť kdopak si tu namlouvá, že nemůže být ničím jiným než svědkem, kronikářem či duchem vyprávění, tváří se jako milý pánbůh, na něhož však nevěří, předstírá, že bude reprodukovat to, v čem znova a znova selhává. Měl by proto prosit o odpuštění. Jak to vlastně bylo?

Byl poutník a šel touto cestou, ne jinou. Tehdy se neputovalo výlučně metaforicky, člověk si mohl nakonec bezpečně vykračovat po prašných venkovských cestách, bez námahy najít i souběžně se vinoucí lesní pěšiny, neboť industrializace a motorizace země nebyly valné, večer bylo dokonce slyšet, jak sedláci naklepávají kosy, jen málo jich mělo ve stodole žací stroje. Ta země se jmenovala Rakousko. Byla to alpská země, poměrně zaostalá, a ve svém neúměrně velkém hlavním městě spravovala jakžtakž dědictví mocné monarchie. Nahodilost zrození, má-li tento pojem logicky vzato

1/ Citát z básně rakouského spisovatele Petera Roseggera (1843–1918) *Grab ein*. Pozn. překl.

nějaký smysl, což lze směle zpochybnit, tomu chtěla, že vyrostl právě v této zemi, a nikoliv v nějaké jiné. Od dětství ho utvářela specifická forma provincialismu. Na kapitál se právě valil obrovský noční děs a zbavoval jej lesku, takže nebylo divu, že ten, o němž tu hovoříme, nečetl berlínský časopis *Weltbühne*, v němž publikovali Ossietzky, Ludwig Marcuse, Tucholsky a také Alfred Kurella, nýbrž si dopřával četbu právě onoho zeleného svazku lyriky, z něhož příliš pozdě a nemístně cituje Scholzovy verše.

Benzmann,¹ *Moderní německá lyrika*. Moderní? Ale o tom nemůže být vůbec řeč! Antologie už tehdy klopytala za dobou a autoři, kteří v ní byli prezentováni, byli převážně sami starší jedinci, už dávno umlčení mladými křiklouny, ostatně právem, neboť to byli Benzmannovi lidé, ať už šlo o Ludwiga Finckha, Willa Vespera, Börriese Münchhausena nebo o tlustou paní Agnes Miegelovou, úskoční reakcionáři, což však v mnoha případech vyšlo najevo až později. Jako Rakušan jsem se držel stranou tehdejšího dění. Něco dokázat bylo možné jen venku, v německé říši, v Berlíně, horečnatém hlavním městě, ale co se pokoušelo prosadit jako moderna ve Vídni, rozbilo se o alpskou žulovou lebku. Vyrůstal tedy ten, kdo zde mnoha

1/ Hans Benzmann, německý básník (1867-1926). Pozn. překl.

způsoby - vždycky však paratakticky, jak si to vynucují volné asociace - přispívá k biografii doby, jako omezený zpátečník? Ano, pokud použijeme přísná měřítka a úroveň dnešní politické reflexe. Z výšin reflexe bude také přísně kárán a se vši naléhavostí dotazován: Jak se mohlo stát, že jsi neviděl, jaká je společenská skutečnost? Jak to přišlo, že jsi v roce 1930 ještě nečetl ani řádku od Marxe, že jsi neznal muže, jako jsou Walter Benjamin nebo Siegfried Kracauer, že jsi neviděl nastupující fašismus, jemuž tví lyrikové tvořili básnickou nadstavbu, že jsi včas nepochopil, do jaké míry se monotónní, již tehdy obstarožní zpěv, který sis při četbě notoval, stal opiem intelektuála, estéta, jenž se vyhýbal svému maloburžoazně-proletářskému podmínění? Jak se to mohlo stát? Už přesně nevím.

Ale přece jen se musím trochu zastat zestárlého estetizujícího maloměšťáka, jenž si zadal s Miegelovou a se Seidelem a s bůhvíkým ještě, místo aby se zasmušile pohroužil do reflexe Marxe. Když se vracím zpět a myslím na dobu před čtyřiceti lety, pak se mi zdá, že to sice tehdy byl každodenní politický fenomén, byť v mezích odborného a nakonec i okrajového sektářství. Rozhodně tomu nebylo tak, že by vousatý génius světového významu z Trevíru položil základ myšlení, které si samo sebe cení. Bylo dovoleno oddávat se nemarxistickým myšlenkám. Vidím se, jak v roce 1969 debatuji s berlínskými

evangelickými studenty, z nichž jeden jako nejsilnější argument použije obrat: „... ale to je myšleno nemarxisticky!“ Na to reaguji: Nikdy jsem nepociťoval závaznou povinnost myslet jednou provždy jenom marxisticky. Ne, člověk vůbec nic neriskoval, když tehdy, v letech 1929–1930, nečetl Marxe, když nestudoval tehdy ještě mladého Blocha, když se nezaobíral a nevyrovnával s Benjaminem a Kracauerem. Marx ve *Spiegelu* z roku 1930 nebyl týž jako ten, který figuroval na duchovní scéně v roce 1970. Benjamin nebyl ještě Benjaminem. Ani fašismus – a padlo-li toto slovo, měli jsme tehdy na mysli specificky italský politický fenomén, nikoli naprosto hanebný, byť ne zrovna sympatický – neměl tu podobu, v jaké jsme ho byli nuceni poznat po Hitlerovi, Frankovi, po řeckých či brazilských mučitelích a katanech. Je možné, že jsem byl slepý a hluchý, když jsem jako sedmnáctiletý, osmnáctiletý raději četl Hamsuna než Kafku, o němž jsem skoro nic nevěděl. Ale jak jsem měl vědět, i kdybych byl tisíckrát chytřejší, než jsem byl, kam mám kráčet, abych byl pokrokový?

Mnoho cest bylo otevřených: jen jedna pochopitelně vedla tam, kde jsme dnes a kde i já zaujímám své nepohodlné místo. Co se odehrálo mezi tehdy a dnes, se samozřejmě muselo udát nutně a z mnoha příčin, dodávám, ale neodvážím se tvrdit: historicky nutně. Nebylo možné získat náhled do toho, co se posléze se

vší vahou danosti vyjevilo jako nutnost. Ten, o kom se ukázalo, že měl pravdu, vsadil jen náhodou na to, co se nakonec stalo skutečností - i slepé kuře někdy najde zrnko. To ovšem nemění nic na tom, že toto slepé kuře bylo dějinami vyvoleno a že se mohu v tomto momentě - otázka do vsuvky: ale i zítra? i pozítří? - zpětně dívat na slepého, hluchého *petit bourgeois* v nejlepším případě s přátelským posměškem. S posměškem - či dokonce s hněvem? Uvidíme.

Alpská země, která ho vychovávala a kde fašismus, oslabený nedbalostí a malou efektivitou, šikoval již v roce 1930 své folkloristicky vstrojené oddíly, jež se později nesnažily vážně bránit údajně křesťanský stavovský stát před zdatnějšími a krvavějšími druhy odvedle, tedy tato alpská země nebyla nakloněna pokroku; řekněme to zatím provizorně takto, než se touto otázkou budeme zabývat hlouběji. Ale jak to? Cožpak v roce 1930 současně nepracovali a nežili ve Vídni: Alban Berg, Sigmund Freud, Alfred Adler, Karl Kraus, Robert Musil, Oskar Kokoschka, Franz Werfel, Moritz Schlick? Žili a pracovali. Avšak odhlédneme-li od několika výjimek, nebylo to žádné spolubytí. Každý žil samotářsky, v univerzu své specifické tvorby; pouze z větší vzdálenosti jsou pojímáni jako jednotný celek, který ve své současnosti v žádném případě netvořili.

Freud a Adler se rozhádali. Karl Kraus žil v opozici vůči každému - v osamělém a reakčním

velikášství s osudovými politickými důsledky; jeho velikášství však paradoxně nepostrádalo opravdovou velikost. Schlick a jeho přátelé tvořili onen Vídeňský kruh, jenž byl za vídeňský fenomén považován jen mimo Vídeň, zatímco na místě činu (ano: na místě činu, neboť Schlick byl později nějakým bláznem zastřelen v aule vídeňské univerzity) se sotva dočkal všeobecného uznání. Kokoschka pobýval v malířské zemi, která se nachází kdesi v neznámu, mimo Rakousko. Alban Berg s výjimkou nepatrného kroužku pokrokových zájemců o hudbu znamenal jenom nepříjemnost. Pokud jména toliko sčítáme, ještě nevytvoří žádné duchovní klima. Existovalo v tomto smyslu vůbec něco definovatelného? Opatrné ano není zapovězeno: ano, existovalo určité klima; a možná vůbec nepředstavuje ten, o němž je tu řeč a jenž zde v důsledku dávného zmatku promlouvá, špatně zvolený příklad „povětrnostní situace“. Byl stejně provinciální a nevyléčitelně venkovsky idylický jako celá tato země, kterou se rozléhá poklidné fňukání. Provázela ho na útěku před nepříjemnou skutečností nedostatku. Na útěku? To se později snadno a lehce řekne. Skutečnost? Kdo určí, jaká je? A dokonce sociální skutečnost, nejméně uchopitelná veličina – kdo je legitimován k tomu, aby ji pojímal tak a tak a aby mi předhazoval, že jsem dezertoval před jejími nároky? Skutečnost, každopádně

moje skutečnost, kterou tak ale pojmenovávám jen váhavě, protože nedokážu tehdejší události pojmut v jejich totalitě, se mi často jeví jako velice jednoduchá. Byl jsem středem duchovního komplexu, uspořádaného koncentricky okolo mé osoby. Dalo by se také říci, aniž by se změnil věcný význam: z částí tohoto celku vyzařovaly kauzální linie, jejichž průsečík tvořil mě samotného. Nejvzdálenější linii, v logickém smyslu nejvzdálenější, představovalo cosi, co jsem nazýval krajinou; tento pojem skoro neuchopitelného a rozmlženého prostoru byl nerozpletitelnou směsicí všeho, co jsem zakoušel a vyčetl. Les, hora a údolí, polní cesta, úvoz, lesní cesta, skála, pastvina, černě narýsovaná linie kopců, srpek měsíce a večernice, na krajinu poklidně se snášející noc, stifterovská pěšina vinoucí se lesem, zlatavě zelené, jasně zářící oči Petera Hilla,¹ nelítostné noci Thomase Glahna,² mlýn v zeleni, jen stěží postřehnutelný, nad tím veselý zvuk poštovní trubky, která byla ještě v roce 1930 na schránkách spolkové rakouské pošty, severský březový háj Jense Petera Jacobsena,³ kde v mlze zazněl výstřel, les,

1/ Peter Hille (1854–1904), německý spisovatel. Pozn. překl.

2/ Thomas Glahn, postava z románu Knuta Hamsuna Pan. Pozn. překl.

3/ Jens Peter Jacobsen (1847–1885), dánský spisovatel. Pozn. překl.

černý a mlčící, les, jímž putují chudokrevní a nervózní slaboši Hermana Banga,¹ lesní temnota, lesní osamělost – magie věčné záhady lesa. Kdyby jen člověk věděl, jak ji má vyluštit! Můžeme hovořit o romantické literární tradici, která z každého lesního revíru dělá komponentu duchovního ustrojení. S neotřesitelnou věčností můžeme mluvit i o fyziologickém působení ozonu a chlorofylu, jež záhadě zvané les dávají velmi konkrétní smysl, a tvrdit, že celá nadstavba iracionálního prahnutí po lese je redukovatelná na reakci neurovegetativního systému. Na druhé straně bychom se mohli trefit do černého tvrzením, že krajina pohltila odpor, který se nemohl manifestovat, protože ty sám jsi o sobě věděl příliš málo.

Opravdu jednoduchý společensko-psychologický mechanismus! Nechtěl jsi nic slyšet o tomto světě produkce, nechtěl jsi jej vidět, i když toho vyráběl špatně a málo, a proto jsi utekl do lesa a zapletl ses tam do jiného stroje produkce, jehož působením země přichází o ducha, o ducha coby protivníka duše, na polní cestě heideggerovské troufalosti: to se ti hodilo a ty ses k tomu také hodil. Neboť pokud se pama-tuješ, budeš si muset přiznat, že zbídačelé měšťanstvo, z něhož pocházíš, se cítilo vyloučeno ze

1/ Herman Bang (1857-1912), dánský spisovatel. Pozn. překl.

zářivých možností urbánnosti. Ty, chudý ubožák, jsi nedorostl technickému a vědeckému pokroku, který šel ruku v ruce s dalekosáhlou sociální přestavbou. Tak ses, napůl ještě chlapec, opájel Fontanovými¹ verši o Paříži: „Na tuhle nádheru / jsem snad moc starý / jistě ale příliš německý.“ Příliš německý, dobrotivé nebe! Přiznej si konečně, že tvé vědomí odráželo proces stárnutí měšťanstva, jež si teprve později znovuydobylo - v době další kapitalistické prosperity - novou a značně vzpurnou mladistvost. Březový háj Nielse Lyhna² se rozkládal hned vedle bukového lesa. Mezitím tě napadlo, že v novější době nikdo, kdo k sobě chová estetický a filozofický respekt, nezalézá do křoví ani ustrašeně či potměšile nerozehrává hru protikladu venkovské krajiny a městského prostoru. Byla to pouhopouhá šosácká ideologie, která tě navždy kompromitovala, byl to exemplární důkaz toho, kam vede falešné vědomí, kam odcizení — tak pozor, stát, vznáším námitku. Nikoli proti věcné tezi o svém duchovně silně zaostalém chování, pro něž lze v nejlepším případě najít pár zmírňujících okolností, nýbrž proti rychlosti, s jakou je vyneseno soud o odcizení.

1/ Theodor Fontane (1819-1898), německý romanopisec, básník a žurnalista. Pozn. překl.

2/ *Niels Lyhne*, román dánského spisovatele Jense Petera Jacobsena. Pozn. překl.

Přiznávám: chodil jsem po lesních cestách, protože člověk na těch městských, má-li se cítit radostně, a ne se po nich bezúčelně potulovat jako Raskolnikov, potřebuje peníze, jichž se mi nedostávalo. Kavárny, divadla, kina, to vše byl pro mne drahý špás. Lesní samota mi vyšla levněji, nedošlo mi však, že je to také intelektuální láce. Kožené kalhoty, které se dají nosit i ve venkovské krajině, vydržely víc než ošuntělý městský oblek, který má chudoba obracela z líce na rub. To vše připouštím. Jen ono odcizení mě znepokojuje: držel jsem se tohoto slova řadu let; ale již jsem se ho zbavil. Jednou, ne teď, až později se důkladně v průběhu tohoto rozhovoru proberu spisem s názvem Odcizení. Čemu jsem byl vlastně odcizen? - tak se teď jen předběžně ptám - vlastní podstatě člověka? Co to má být? Odpovědi se mi nedostalo, a ani teď nedostává. Byl jsem odcizen sobě samému jako tomu, kým jsem ještě nikdy nebyl, ale jímž jsem se měl, musel stát? Nyní tuto otázku nechávám stranou, ale chválabohu se k ní vrátím. Nicméně předpokládejme, že jsem se ve stavu sebeodcizení uchýlil do lesního stínu a krajiny. Zatímco toto píšu, napadá mě, že ve společnostech, které byly sice podle tohoto schématu odcizené, ale v rámci svého odcizení dosáhly stability, se protiklad mezi krajinou venkova a města neprojevil: ve Francii byl Proust jak spisovatelem velkoměsta, tak i citlivým básníkem

venkova. Pokud jde o mne, byl jsem - budiž -
odcizený, byl jsem však také měšťanem vyhna-
ným proletarizací z města. Byl jsem již proto
také potenciální fašista?

Ne. To určitě nebyl. Bohužel je však pravda,
že ho toto venkovanství přerůstající v hotové
neštěstí disponovalo k tomu, aby hltal v pováž-
livém množství literaturu, jež fašismus připravova-
vala. Odložil rozečtený Döblinův¹ román *Berlín,
Alexandrovo náměstí* a vrhl se - vzdor jistému od-
poru, neboť potěšení tato četba nepřináší a nu-
da se při ní šíří jako sklepní zápach - na romány
Hermann Stehra² *Heiligenhof* a *Drei Nächte*;
nedal se odstrašit Bindingovým³ amatérismem;
zrovna od Carossy⁴ se chtěl učit správnému živo-
tu; a byla-li řeč o venkovském lékaři, spojil sis ho
s budoucím prezidentem akademie, nikoli s Kaf-
kovou povídkou. Po mnoho let mu nepřestávalo
znít v uších šplouchání staré studně. Hned půjde
dál (totiž poutník) a stále to ševelení bude znít.
Raduj se, nezůstaneš tu sám. Mnoho poutníků
kráčí v dálce za svitu hvězd a leckterý je na cestě

1/ Alfred Döblin (1878-1957), německý spisovatel a lé-
kař. Pozn. překl.

2/ Hermann Stehr (1864-1940), německý spisovatel.
Pozn. překl.

3/ Rudolf Georg Binding (1867-1938), německý spiso-
vatel. Pozn. překl.

4/ Hans Carossa (1878-1956), německý spisovatel.
Pozn. překl.

k tobě.¹ Jenže v té době zase tolik poutníků zemí nekráčelo, jakkoli množství aut bylo zanedbatelné. Každopádně lidé jezdili na delší cesty vlakem, stejně jako v *La Modification* u Butora,² a svit hvězd byl beztak nevkus.

Byli tu Carossa, Emil Strauss,³ přirozeně věčný Hamsun, o němž sám Thomas Mann v té době prohlásil, že je největší z žijících spisovatelů, s nimi přítel Hesse, který se možná zítra vrátí spleťtými cestami vedoucími přes USA a znova tu ožije, mnoho ze skandinávské kultury od Geijerstama⁴ po Pontoppidana,⁵ a nevyhnutelně tu byli i lokální autoři, tehdy se jmenovali Wildgans,⁶ Billinger⁷ a Waggerl.⁸

1/ Citát z Carossovy básně *Der alte Brunnen* (Stará studna). Pozn. překl.

2/ Román *La Modification* (Proměna) moderního francouzského spisovatele Michela Butora, nar. 1926. Pozn. překl.

3/ Emil Strauss (1866–1960), německý romanopisec a dramatik. Pozn. překl.

4/ Gustav af Geijerstam (1858–1909), švédský romanopisec. Pozn. překl.

5/ Henrik Pontoppidan (1857–1943), dánský prozaik a nositel Nobelovy ceny. Pozn. překl.

6/ Anton Wildgans (1881–1932), rakouský lyrik a dramatik. Pozn. překl.

7/ Richard Billinger (1890–1965), rakouský spisovatel a dramatik. Pozn. překl.

8/ Karl Heinrich Waggerl (1897–1973), rakouský spisovatel. Pozn. překl.

Před jistými lesními bludičkami ho uchránily ony náhody, jež nám v životě často přivádějí do cesty přátele, knihy i učitele, zatímco jiné nám skryjí: tak zůstal ušetřen lesních příšer, jakými byli např. Kolbenheyer,¹ Hermann Burte² a Wilhelm Schäfer.³ Nicméně ho právě toto venkovanství, které se mnohdy spojilo se šťastnějším osudem, dovedlo k Rilkevi, Traklovi či Georgu Heymovi. Nebyla snad města ztracená a v rozkladu? Nerozvaloval se snad na činžácích bůh Baal? Nestál snad kříž na pustém vrchu a nezmizela v lese, ano, v lese, nikoli na ulicích, rudá horda a neztrácel se člověk se sbírkou *Phantasmus*⁴ v ruce spíše v lesích než v džungli měst? Systém, jehož byl centrem, se podroboval danému zákonu jednoty, který si dovolíme bez ohledu na kritiku pojmů nazvat duchem doby, ten však se v mnoha oblastech projevoval způsobem čistě libovolným. K tomu, čeho se mu náhodně ze světa dostalo, je třeba řadit celý okruh jen s ním spojených duchovních událostí a jemu náležejících asociací, jež existovaly

1/ Erwin Guido Kolbenheyer (1878–1962), rakouský romanopisec, dramatik a lyrik. Pozn. překl.

2/ Hermann Burte (1879–1960), německý spisovatel a malíř. Pozn. překl.

3/ Wilhelm Schäfer (1868–1952), německý spisovatel. Pozn. překl.

4/ Lyrický cyklus básníka Arno Holze (Arno Holz, 1863–1929, německý básník a dramatik). Pozn. překl.

jako objektivní skutečnost ve své elektrochemické věcnosti a coby subjektivně zaklínané vzpomínky mají fyzikální povahu i dnes. Tímto záhadným způsobem je Holzův *Phantusus* nejen součástí komplexu zvaného venkov, nýbrž je také nerozlučně a negativně spojen se jménem jednoho rakouského spolkového kancléře, s Johannem Schoberem, a jedním šlágrem, jehož nejapný text *O, Fräulein Grete* se tvrdošíjně vtírá do veršů nikdy nezapomenutých: „Z chudého žitného pole, / vrhají stín a kloníc se k jezeru, / věkovitá a s kůrou rozrytou, / křivolaká, mohutné větve samý suk, / zbrázděná blesky, chátrající a hlíny plná - / strměla lípa.“ Krausova slovní a myšlenková změť. V hlavě jsi neměl vůbec pořádek. Lze ti snad ještě prominout, žes mezi sedmnáctým a dvacátým rokem neměl smysl pro pořádek, žes byl jeho nepřítelem. Je patrné, že mimo vágní „lesní náladočnost“ ti chyběl dokonce i v rámci směru, jemuž se za tvých dob nediferencovaně říkalo „iracionalismus“, jakýkoli duchovní řád. O něčem takovém jsi zjevně nechtěl ani slyšet. Nehnalo tě to ani k žádnému mistrovi. Od Nietzscheho jsi chtěl hlavně slyšet, že svět je hluboký a hlubší, než si myslí den.¹ Schopenhauer ti byl dobrý jako hudební pozadí k posledním dnům senátora

1/ Parafraze Zarathustrový *Druhé taneční písně* z díla Friedricha Nietzscheho *Tak pravil Zarathustra*. Pozn. překl.

Buddenbrooka. Ostatně jsi ho chápal spolu s profesorem Karlem Joelem,¹ dnes již nikým necitovaným, jako romantika. To byla bída. Hegel? Ale ten pro tebe nebyl ničím jiným než myšlenkovým hračkou a jeho hra ti připadala navýsost domýšlivá a nesnesitelně nabubřelá. Musíš totiž, abys přehlédl tu velmi dlouhou cestu, jíž svět od tvého mládí duchovně prošel, přijmout jednou, byť jen na okamžik, za vlastní fakt, že se dnešní mladí lidé orientují na Hegela a že právě tato pozice je přivádí k jejich současným učitelům. Minimum upřímnosti, a přiznáš si, že synové a vnuci jsou nesrovnatelně bystřejší, než byli otcové a dědové, že ty sám jako ten, kým jsi byl a kým - kdoví v jakém zasutém podzemí svého ducha - stále jsi, se vyjímáš v porovnání s potomky jako rytíř té nejsmutnější postavy. Chybělo ti na duchu i v penězence. Byl jsem chudý. Nešťastný. Nedostatek, okolo kterého dělá pozdní Sartre tolik povyku, byl mým sociálním a duchovním osudem, který jsem nezprostředkovaně zakoušel na vlastní kůži. Než však vyložím, proč přesto nedokážu věřit, že dnešní mladí jsou o tolik bystřejší a v úsudku důvtipnější, musím se ještě vrátit k tomu, co jsem nazval svým individuálním komplexem vědění a asociací: jeho hluchá místa byla pro mne stejně reálná jako ta zvučná.

1/ Karl Joel (1864-1934), německý filozof. Pozn. překl.

Jako každý měl přehled jen o zcela nepatrné části toho, co mu mohla doba nabídnout. Tak poznal skoro výlučně německá díla; málokdo v těch časech dostatečně ovládal cizí jazyky, které se samozřejmě učily. Gymnazisté a studenti zůstávali pěkně doma za pecí, nebyli na výměnných pobytech a nikdo je nepřeváděl přes pohraniční pěšinky. Pokud jde o díla z francouzské, anglické a americké oblasti, byl odkázán na náhodnou nakladatelskou činnost. Vyplatilo by se někdy vyzkoumat, podle jakých zákonů se literatura jedné země odráží v druhé. Za největšího francouzského spisovatele pokládal, a v žádném případě nebyl sám, Julienu Greena, francouzsky píšícího Američana. O Proustovi věděl jen to, že měl astma; kromě jeho jména znal ještě lněné červené desky knihy s nemožným názvem *Ve stínu kvetoucích dívek*.¹ (Toliko romanisté, kteří četli Ernsta Roberta Curtia,² věděli víc.) Z Ameriky se k němu dostali odvážný Dreiser, stejně statečný Upton Sinclair, oba tehdy již v letech, nanejvýš pak ještě Sinclair Lewis se svým *Babbitem*. Nepřeložený T. S. Eliot pro něj byl neznámou veličinou, zatímco z výlohy každého knihkupectví, z každého literárního časopisu na něj pokřikoval nesnesitelně uhlazený

1/ Druhý díl *Hledání ztraceného času*. Pozn. překl.

2/ Ernst Robert Curtius (1886-1958), německý literární historik a romanista. Pozn. překl.

a nudný nositel Nobelovy ceny Galsworthy. Pomyšlel-li na Itálii, nebyl s to si vybavit nikoho jiného než d'Annunzia, a že přečetl také Zena Cosiniho,¹ byla šťastná náhoda, z níž nedokázal nic vytěžit. Osmnáctiletí roku 1970 jsou zběhlejší. Lépe znají cizí jazyky, hbitěji se překládá do němčiny, i když většinou hůř než tehdy. Určitá rezervovanost je však na místě i zde. Copak víte, můj mladý příteli, mohl bych se s jistou strojeností zeptat, o Jacquesovi Lacanovi, co dokonce o Bachelardovi? Z A. J. Ayera² znáte také jenom jméno nebo jen pár řádek ze sekundární literatury. A vyžádejte si od svého francouzského kolegy, s nímž jste diskutoval na letním táboře, nějakou informaci o Maxi Bensovi:³ moc se toho nedozvíte. Duch doby ani dnes nedostihuje současnost, netřeba si dělat iluze. Jména cílí vysoko, směřují do všech stran, *několik* jmen. Herbert Marcuse, jemuž se v jeho vlasti dostalo uznání teprve k stáru, byl s úzkostným chvatem citován současně ve Francii, Itálii i v Československu v krátkém období svobody. To proto, že odpovídal na nejasnou touhu světa, protože vyslovil osvobozující slovo, jež souznělo

1/ Hlavní postava z románu Itala Sveva *Vědomí a svědomí Zena Cosiniho*. Pozn. překl.

2/ Alfred Jules Ayer (1910–1989), anglický filozof. Pozn. překl.

3/ Max Bense (1910–1990), německý filozof. Pozn. překl.

s nezformulovanou, ale naléhavou potřebou? To mi nějak nehraje, neboť pak by přece museli být stejnou měrou v mezinárodním měřítku přijati i Bloch a Adorno, což se v žádném případě nestalo. Podle mého názoru není plané tvrzení, že je třeba v klíčovém postavení určitých osobností spatřovat zásadní fenomén monopolního kapitalismu. Jeho obludnost se věrně odráží v intelektuální společenské hře, jejímž pravidlem je nacházet a dále předávat několik jmen, několik málo myšlenek, několik jazykových obrátů. Jméno se stává značkou kvality a podle ní se nakupuje. Nakonec je srovnatelné s obrovskou firmou, která pohltí všechny ostatní ze stejné branže. Kupec a konzument duchovního zboží je podmíněn již celkovou ekonomickou strukturou, a zatímco se domnívá, že v jejím rámci vybírá, je sám jakožto spotřebitel zboží produkovaného malým počtem určitých velkých výrobců vybírán. Intelektuální trh se do detailu podobá trhu se zbožím: výrobce zná hranice tohoto trhu a ví rovněž, že smí nabízet jen omezené množství zboží, aby se poptávka nesnížila. Nakonec to ostudně končí tím, že stále více lidí současně mluví a píše o stále menším množství duchovních jevů. A to je celá tristní nádhera intelektuálního provozu kapitalistické společnosti. Klene se tu neviditelný oblouk až k otevřeně represivní státní mašinerii, neboť nakonec není valný rozdíl mezi tím, je-li myšlenka předepsána

nějakým grémiem odpovědným za ideologii, nebo zákonem trhu. V každém případě je tomu tak, že mládež naší doby, jež se domnívá, že je globálně informovaná, a proto zavržený pojem duchovní zralosti a životní zkušenosti nahrazuje informovaností, zůstává poplatná monopolnímu kapitalismu i tehdy, když ho popírá. Intelektuál kupuje na trhu – stejně jako jeho duchovně méně obdařený soused kupuje obehnanou desku – ne snad ideje, nýbrž slovník. Mluví slangem, lhostejno zda marxovským či lévi-straussovským. Myslí si, že reflektuje. Ovšem, jistě, můžeme to tak říci: reflektuje, tedy odráží přesně to, co na něj dopadlo. Čím pevnější jsou bašty monopolů, tím je duch doby rigidnější, byť zároveň i připravenější ke změně. Tento duch doby zahrnuje všechno, a je proto i tyranštější a povrchnější než kdykoliv předtím, neboť zákon trhu naléhavě žádá rychlý odbyt jmen a myšlenek stejně jako automobilových značek. Připouštím pouze to, že dnešní mládež je v potřebě a spotřebě duchovních událostí nesrovnatelně rychlejší, než byli mladí dříve. Pokládám za možné, ovšem s výhradami a s vtírajícími se pochybami, že je chytřejší. Jsem však přesvědčen o jejím respektu jako formální kategorii, i kdyby byla jejím obsahem radikální absence respektu. Mládež uctívá módní myšlenkové a jazykové hry; v poměru k předcházejícím generacím není diferencovanější, nýbrž mnohem víc homogenní.

Nebyl moudrý. Jen nezávislý. Žádný slang mu nezatarasil přístup k jinému jazyku. Žádné dogma mu nenabízelo pomoc, žádné ho neuvádělo do nebezpečí. Manipulován byl toliko negativně: svým vlastním nevědění. Byl odkázán na sebe a na to, k čemu se dostal náhodou. Neměl žádnou filozofii, ostatně postrádá ji dodnes. Ovšemže měl různé filozofie, které často držely pohromadě pouze díky jeho mnohoznačnému já, vytvářely okolo něj atmosféru a prostor k dýchání. Uvádět jména nemá velký smysl. Vysledovat lze trochu z Bergsona, hodně ze Spenglera, a sice tam, kde jde proti sobě samému, a kde tedy mládeži nedoporučuje, ať vyrazí do světa, nýbrž jí radí, ať čte právě lyriku; také samozřejmě ledasco z Nietzscheho, už kvůli hluboké půlnoci i ostatním těžko snesitelným zarathustrovským klišé; bohužel i z Klagese,¹ k tomu i z před Sokratiků, pokud z dějin filozofie zaznívala pradávna orfická slova. S příjmením Hartmann si nespojoval Nicolaie,² nýbrž Eduarda von Hartmanna.³ Leopold Ziegler, později naprosto a právem zapomenutý autor, patřil se svým dílem *Gestaltwandel der*

1/ Ludwig Klages (1872–1956), německý filozof a psycholog. Pozn. překl.

2/ Nicolai Hartmann (1882–1956), německý filozof. Pozn. překl.

3/ Eduard von Hartmann (1842–1906), německý filozof. Pozn. překl.

Götter rovněž k menším z jeho lárů, stejně jako kulturní kritik a muzikolog Richard Benz. Můžeme tak jednoduše říci, že to byla reakční filozofémata, jež dohromady vytvářela jakousi nejasnou představu o světě? Možná. Přesto musíme, než vyneseme tento soud, osvobodit pojem reakčnosti, v němž se skrývá dějinný rozměr, právě z jeho historicity a chronologie, abychom ho uchopili ve významu vhodném pro věcné výpovědi: totiž jako hodnotový pojem. Držíme-li se však prostého historického sledu událostí, uvědomíme si, jak málo byla reakčnost ve světle protofašistické epochy reakčností. To věděl ten, který u vědomí imaginárního charakteru veškeré dějinnosti chápal víc než většina jeho současníků. Ve své faustovské knize napsal: „Byl to (protofašistický svět) staronový, revolučně zpátečnický svět, v němž byly hodnoty spjaté s jedincem, tedy řekněme pravda, svoboda, rozum a právo, zcela potlačeny a zavrženy.“ V tomto kosmu měla záhada zvaná les své místo jisté: mládí nocující na slámě v románu *Doktor Faustus* bylo lesním mládím. Thomas Mann věděl, že nelze vystačit s historicitou, nýbrž že je spíše třeba klást určité hodnoty, byť nejsou racionálně zdůvodnitelné, že je třeba věřit v oprávněnost přirozenosti, jestliže se chceme zaručit za myšlenku pokroku, která se dnes - když prošla spletitou cestou plnou dialektických oklik - stala z jiné strany (jenže